

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Ю.М. Саприкін,

здобувач кафедри практичної психології
Запорізького національного університету

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми впровадження комплексного підходу до організації профорієнтаційної роботи в Україні. Розглянуті питання організації профорієнтаційної роботи в розвинутих країнах Європи та США, визначені пріоритетні напрямки розвитку й вдосконалення профорієнтаційної роботи в закладах освіти України, запропоновані конкретні моделі організації профорієнтації в Україні.

Ключові слова: професійна орієнтація, психологічний супровід, процес професійного самовизначення, профконсультант.

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы внедрения комплексного подхода к организации профориентационной работы в Украине. Рассмотрены вопросы организации профориентационной работы в развитых странах Европы и США, определены приоритетные направления развития и усовершенствования профориентационной работы в учреждениях образования Украины, предложены конкретные модели организации профориентации в Украине.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, психологическое сопровождение, процесс профессионального самоопределения, профконсультант.

Проблема впровадження комплексного підходу до організації профорієнтаційної роботи в Україні постає особливо актуальною на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства, адже стрімкі соціально-економічні перетворення й розвиток ринкової економіки зумовили появу багатьох нових сфер прикладання праці з одночасним висуванням вимог швидкої й гнучкої адаптації до змін, що відбуваються на ринку праці. Ринок трудових ресурсів вимагає від сучасного фахівця наявності таких невід'ємних якостей як ініціативність, мобільність, швидкість прийняття рішень, самостійність, конкурентоспроможність. На жаль, як свідчать дослідження науковців, готовність молодих фахівців до відповідності визначеним професійним критеріям залишається доволі низькою, що знаходить своє відображення у високому рівні безробіття. Зосередження уваги саме на впровадженні комплексного підходу до організації профорієнтаційної роботи, дозволить подолати низку психологічних бар'єрів на шляху до гармонізації особистості як суб'єкта професійної діяльності, а саме: інтеграцію й структурування уявлень про професію, про професійне майбутнє та про себе як професіонала (рефлексивний компонент); вибір напрямку (мотиваційний компонент) і способів професійної активності (поведінковий компонент); оптимізацію професійного модусу переживань (за рахунок зниження внутрішньо особистісної конфліктності, пов'язаної з невизначеністю вибору) (емоційно-вольовий компонент), на кожному етапі професійного становлення. Для української держави необхідність впровадження комплексної профорієнтації обумовлена тим, що процес професійного самовизначення особистості має забезпечуватись системною підтримкою держави, суспільних організацій і підприємств, закладів середньої й вищої освіти, як це прийнято в розвинутих країнах Європи та США. На наше глибоке переконання саме такий підхід є найбільш раціональним і здатен привести до позитивних результатів як для окремо взятого суб'єкта професійного самовизначення, так і для суспільства в цілому.

Вивченню системи профорієнтації молоді як найважливішого фактору забезпечення ефективної зайнятості молодого покоління присвячені роботи Л.І. Задорожньої, Г.Г. Вукович, Н.Н. Захарова, Є.А. Климова, В.Д. Рожкова, А.Я. Кібанова, О.О. Колонтаєвської, П.С. Лернера, О.Ю. Пряжнікової, С.С. Гріншпуна, К.П. Бондарчука, М.С. Пряжнікова та інші. Але, незважаючи на велику кількість наукових підходів до системної організації профорієнтаційної роботи, існує необхідність їх узагальнення та створення єдиної організаційної структури системи професійної

орієнтації, що могла б органічно функціонувати в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Мета нашого теоретичного дослідження полягає у: 1) з'ясуванні основних переваг і недоліків сучасної системи профорієнтації в нашій державі; 2) аналізі перспектив реалізації комплексних програм професійної орієнтації в українському освітньому просторі на прикладі розвинутих країн Європи та США; 3) виокремленні особистості психолога-профконсультанта як єдиного фахівця, що відповідає всім необхідним вимогам для професійного психологічного супроводу профорієнтаційного процесу.

Потреба суспільства в профорієнтаційній роботі з молоддю є яскраво вираженою, адже ні заклади середньої освіти, ні вищі навчальні заклади не забезпечують у повному обсязі профорієнтаційною підтримкою й подальшим психологічним супроводом професійного самовизначення своїх випускників. Наявна відсутність відповідних служб, що сприяють професійному (кар'єрному) розвитку молодого покоління. У результаті цього більшість випускників шкіл вимушені спонтанно й неусвідомлено обирати свій подальший професійний шлях, що призводить до неадекватного вибору спеціальності та хронічного відчуття професійної невизначеності. Сучасні методи профорієнтаційної роботи з молоддю обмежуються переважно психодіагностичними обстеженнями (тестування, анкетування), що покликані лише встановити факт відповідності здібностей і задатків студента відповідним категоріям професій. Інновація ж у технології профорієнтаційної роботи має полягати в комплексному підході до психологічного супроводу процесу професійного самовизначення й становлення молодих спеціалістів, яка має на меті допомогти якнайточніше обрати спочатку спеціальність у вузі, а потім власне професію, що за всіма характеристиками відповідає здібностям, індивідуальним якостям і професійним мотивам молодих людей.

Комплексний підхід у контексті організації профорієнтаційної роботи серед молоді вже порівняно давно став стандартом у більшості країн Європи (насамперед ФРН, Франція) та США, про що свідчать провідні наукові дослідження (С.С. Гриншпун, М.З. Кузів, І.Г. Шамсутдінова, Д.Ю. Ларін) [3, с.209; 5, с.85; 13, с.103]. Франція – одна з країн Європи, де на державному рівні створена комплексна система профорієнтації школярів. На кожному рівні шкільної освіти (початковому, середньому й старшому) функціонує злагоджений колектив «ради класу», що складається з вчителів, психолога й радника центру інформації та профорієнтації, їх основна мета – забезпечення якісного профорієнтаційного супроводу молодого покоління для здійснення ним більш свідомого й мотивованого вибору майбутнього професійного шляху [3, с.85]. Профорієнтаційна робота у ФРН є невід'ємною частиною навчального процесу, якій надається велике значення з боку держави, яскравим прикладом тому є ухвалені в 1992 році Федеральним відомством із питань праці та Конференцією ректорів вищих шкіл спільні Рекомендації щодо співпраці школи, профконсультації й консультації при вищих навчальних закладах і гімназіях [5, с.109]. Особливою увагою заслуговує добре розгалужена система профорієнтації в США, яка охоплює всі рівні базової середньої та вищої освіти – шкільні програми освіти для кар'єри «гайденс», що допомагають учням у навчальному, професійному й соціальному розвитку, у прийнятті свідомих рішень щодо подальшого післяшкільного навчання та професійного спрямування; університетські програми підготовки до кар'єри, що пропонуються тим, хто зацікавлений у розширенні своїх навичок і досвіду перед входженням у світ професії та багато інших програм профорієнтаційної підтримки населення [13, с.103].

Що стосується сучасного стану розвитку профорієнтації в Україні, то аналіз наукових досліджень (К.П. Бондарчук, П.С. Лернер, А.С. Криклій) свідчить про відсутність системності й комплексності в організації профорієнтаційної роботи як в середніх, так й у вищих навчальних закладах. Переважна більшість профорієнтаційних заходів проводиться епізодично, разово, а методи їх реалізації, на думку науковців (Н.С. Пряжніков, Е.Ю. Пряжнікова, Г.В. Резапкіна, О.А. Махаєва, Е.Е. Григор'єва, А.П. Чернявська, Л.М. Мітіна, Т.В. Гаврикова, В.В. Квітко, Е.Е. Кузьміна) є застарілими й не відповідають потребам сучасного суспільства, яке стрімко розвивається. Подібна організація профорієнтаційного процесу, у свою чергу, не може в повному обсязі сприяти розвитку обдарувань, здібностей молодих людей, сприяти їх своєчасному, свідомому, обґрунтованому професійному самовизначенню.

Для того щоб розкрити значущість комплексної організації профорієнтаційної діяльності в сучасних умовах розвитку суспільства, важливо розглянути поняття професійного самовизначення особистості. Під ним більшість вітчизняних та зарубіжних психологів розуміють не одномоментний акт вибору суб'єктом окремої професії, а саме складний і довготривалий процес

прийняття низки рішень (виборів) відносно значної кількості альтернатив професійного становлення й розвитку, що пропонує нам сьогодні на кожному етапі розвитку особистості, починаючи від появи перших професійних прагнень до завершення професійної кар'єри. Іншими словами, зміст професійного самовизначення, як процесу знаходиться в тісному зв'язку з вирішуваними на кожному з етапів особистісного й професійного розвитку задачами, а також із потребами особистості (наприклад, потребами у визнанні, знаходженні сенсу існування, досягненні особистісної та професійної ідентичності, самореалізації) [9, с.67].

Таким чином, виходячи зі складності, багатоаспектності й пролонгованості в часі процесу професійного самовизначення як ключового поняття профорієнтації, постає необхідність організувати процес надання профорієнтаційних послуг таким чином, щоб на кожному етапі розвитку особистості, суб'єкт професійного самовизначення отримував психологічну підтримку, адекватну соціальній ситуації, віковим особливостям і ринку трудових ресурсів.

Тому проблема впровадження комплексного підходу до організації профорієнтаційної роботи, з використанням новітніх психологічних технологій на прикладі розвинених країн Європи та США, є надзвичайно важливим завданням нашої держави.

Вітчизняні науковці пропонують досить неоднорідні підходи щодо вирішення проблеми організації профорієнтаційної роботи з молоддю, так В.В. Квітко наполягає на впровадженні профорієнтації власне у вже існуючу організаційну структуру школи, тобто відповідальними за здійснення профорієнтаційної роботи в школі мають бути заступники директора з виховної роботи, на рівні класу відповідальним призначається класний керівник (до функцій якого входить психолого-педагогічне спостереження за схильностями учнів), допомагають йому соціальні педагоги, психологи, учителі-предметники, педагоги-організатори, медики [4, с.15]. П.С. Лернер також пропонує проводити профорієнтаційну роботу через впровадження профорієнтаційної навчальної інформації в зміст предметного навчання, профільного навчання, факультативних курсів за вибором: «Організація на основі інтеграції змісту загальної й професійної освіти передбачає, що школою створюються профільні класи, а набір елективних курсів включає в себе спеціальні курси, орієнтовані на певну професію. Для цього передбачається укладання договору між школою, міжшкільним навчальним комбінатом та установою професійної освіти, створення інтегративного навчального плану профільного класу» [7, с.17]. А основними методами здійснення профорієнтаційної роботи визначає організацію й проведення виробничих практик, екскурсії на промислові та не промислові підприємства, використання тренажерів. Е. Кузьміна закріплює організацію профорієнтаційної роботи за студентами, за школами юних економістів, менеджерів, підприємців, яка запроваджується при школах, ліцеях, коледжах або вузах, а до основних методів відносить вікторини, олімпіади, наукові конференції, проведення днів відкритих дверей, проведення психологічних тренінгів зі старшокласниками, проведення «ярмарок професій», розміщення рекламних матеріалів у засобах масової інформації [6, с.26].

Вищезазначені підходи можна попередньо охарактеризувати як малоефективні й не професійні як із точки зору їх організації, так і методичного забезпечення. Усього можна виділити два основних недоліки: 1) профорієнтація здійснюється не професійними фахівцями (викладачі-предметники, класні керівники, фахівці окремих галузей економіки й виробництва); 2) методи, через які планується здійснення профорієнтаційної підтримки, мають поверхневий і масовий характер, що не може в повному обсязі розвинути індивідуальний, творчий потенціал молодих людей, дати їм більш чітке усвідомлення своїх схильностей, здібностей, професійних перспектив.

На наш погляд, у контексті реалізації комплексних, більш особистісно спрямованих і професійних програм профорієнтації, цікавими видаються дослідження І.Г. Шамсутдінової, Д.Ю. Ларіна, С.С. Гриншпуна та К. Бондарчука, основна ідея яких базується на наступних твердженнях: 1) організація профорієнтаційної роботи повинна бути комплексною й здійснюватись спеціально підготовленими фахівцями – профконсультантами; 2) проблеми професійного самовизначення необхідно розглядати в більш широких контекстах планування життя й знаходження свого місця в суспільстві; 3) важливість розробляти принципово нові методи і форми профорієнтаційної роботи: тренінги, дискусії, індивідуальне планування шляхів подальшого професійного навчання й розвитку кар'єри з подальшим психологічним супроводом процесу реалізації запланованого; 4) індивідуальні консультації з батьками, учителями.

Серед названих критеріїв успішної організації профорієнтаційної роботи слід, перш за все, виділити особу профконсультанта, як єдиного професійного фахівця, що відповідає всім необхідним вимогам щодо надання якісних профорієнтаційних послуг. Віддаючи належне педагогам-предметникам, класним керівникам та іншим спеціалістам із навчання й виховання

учнівської молоді, їх участь у здійсненні профорієнтаційної підтримки має обмежуватись суто профінформаційними заходами в рамках предметного поля відповідної навчальної дисципліни, адже враховуючи глибоку психологічну специфіку окремих видів професійної діяльності, що з'явилися останнім часом, зростають вимоги до їх психологічного супроводу, а значить і до кваліфікації фахівців, що повинні його забезпечувати. Як зазначають Н.С. Рубцова та Т.В. Теміров: «нетрадиційні типи професійної діяльності, що з'являються останнім часом, наділені глибокою психологічною специфікою й потребують нових підходів до різних етапів свого психологічного супроводу – від професійної орієнтації й професійного самовизначення до професійного консультування та психокорекційної роботи з вирішення професійних криз» [12, с.211]. До професійних вимог профконсультанта належить здійснення діяльності із професійної орієнтації й психологічної підтримки населення; надання допомоги громадянам у професійному самовизначенні, формуванні й розвитку професійної кар'єри, прийнятті обґрунтованого рішення про вибір або зміну професії, напряму професійного навчання із врахуванням їх психологічних особливостей, потреб, можливостей, віку, стану здоров'я, перспектив розвитку професійних здібностей. Профконсультант бере участь у розробці й впровадженні програм, ефективних методів роботи в області професійної орієнтації й психологічної підтримки молоді, що навчається; проводить професійне консультування з використанням професіограм, інших інформаційних і довідкових матеріалів, використання методів психологічної й професійної діагностики: методів вхідного контролю, первинної психодіагностики, діагностики пізнавальних здібностей (пам'ять, мислення, увага й так далі) і особистісних особливостей, діагностики професійно важливих якостей; визначає міру професійної придатності людини до конкретної професії (робочому місцю, посаді) відповідно до нормативних вимог; надає психологічну підтримку громадянам, у цілях зниження актуальності психологічних проблем, що перешкоджають трудовій, професійній, соціальній самореалізації; при необхідності проводить діагностику особистісних особливостей і корекцію їх психічного стану. До обов'язкових знань профконсультанта належать знання з основ практичної психології, у тому числі методів сучасної психодіагностики; правил організації психодіагностичного обстеження; методи надання психологічної підтримки; типологію й симптоматику граничних нервово-психічних станів; основи психології праці й управління, інженерної та соціальної психології, фізіології праці, у тому числі методи вивчення психологічних особливостей трудової діяльності, психофізичного дослідження людини. Як бачимо, вимоги дуже специфічні й відповідають освітньо-кваліфікаційному рівню підготовки практичних психологів, які мають усі необхідні передумови для проведення профорієнтаційної діяльності в закладах освіти.

На основі вищесказаного, доцільним вбачається реалізація комплексних програм профорієнтації, що мають характеризуватись виконанням таких завдань: 1) визначення мети й задач профорієнтаційної роботи, її змісту на кожному етапі навчання, ролі вчителів-предметників, шляхів координації діяльності всіх спеціалістів (вчителів, психологів, профконсультантів); 2) створення в навчальних закладах виховних груп спеціалістів із профорієнтації, у задачі яких входить: виявлення випадків низької адаптації дітей до шкільних умов, виявлення панівних інтересів і схильностей учнів, вивчення особистості учня, виявлення його здібностей, рівня знань, фізичних даних, індивідуальних рис характеру. Усі ці данні необхідно фіксувати в окремому щоденнику, який має вестись і зберігатись протягом усього терміну навчання в школі й в університеті та використовуватись при визначенні індивідуальних планів навчання й планування індивідуальної кар'єри. Також важливе надання індивідуальної допомоги з організації навчальної діяльності в школі й вдома, надання рекомендацій учням і їх батькам із підвищення успішності в навчанні, розвитку здібностей, інтересів до тієї або іншої сфери професійної діяльності, інформування учнів про перспективи майбутньої професійної самореалізації; 3) активне використання психологічних методів у профорієнтаційній діяльності: анкетування й тестування з вивчення інтересів і схильностей, бесіди, у ході яких уточнюються й конкретизуються їх психологічні тренінги особистісного розвитку, розробка індивідуальних планів підготовки до наступної ланки професійного навчання та розвитку, ознайомлення зі світом професій, шляхами їх здобуття, відповідними вимогами до них.

Яскравою моделлю комплексної профорієнтаційної роботи й прикладом для наслідування, може слугувати спеціальна профорієнтаційна програма, яка, у свою чергу, характеризується чітко вираженою структурою – шкільна програма освіти для кар'єри «гайденс» [12, с.105], що включає наступні структурні компоненти: 1) «навчальний план» – розвивальні заходи, що систематично проводяться на уроках і позакласних групових заняттях; 2) «індивідуальне планування» – заходи,

які допомагають учням планувати, відслідковувати й управляти власним навчанням, особистісним і професійним розвитком. Здійснюється шляхом: індивідуального оцінювання можливостей, інтересів, навичок і досягнень школярів та індивідуального обговорення з використанням особистісно-соціальної, освітньої й профорієнтаційної інформації для спільного планування особистих, освітніх і професійних цілей учнів. (4-6 річний план навчання); 3) «психологічна служба» – діяльність, що відповідає терміновим потребам учнів: консультації з батьками, вчителями, місцевими організаціями; особисте консультування; надання необхідної інформації; 4) «підтримка всієї системи» – заходи щодо організації, здійснення й вдосконалення цілісної програми, що проводяться в таких напрямках: професійний розвиток самих консультантів; зв'язок із вчителями-предметниками через регулярний обмін інформацією із приводу виявлених потреб учнів; взаємодія із близькими профорієнтаційними організаціями (соціальними службами) і ринком праці (відвідування підприємств бізнесу й промисловості); дослідження самої програми, включаючи її оцінювання, аналіз наявної інформації, а також постійне вдосконалення заходів (дослідницька й творча робота консультантів).

У результаті проведеного аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів щодо організації психологічного супроводу профорієнтаційної роботи, нам вдалося з'ясувати, що досвід країн Європи та США з цього питання є без перебільшення взірцем та орієнтиром для моделювання аналогічних систем професійної орієнтації в наших умовах. Основними характеристиками таких профорієнтаційних систем має бути комплексність і багаторівневність.

Власне психологічний супровід процесу професійної орієнтації, хоча й передбачає колективну роботу всіх учасників педагогічного процесу освітніх організацій, але має очолюватись психологічною службою й, зокрема, психологом-профконсультантом, чий освітній і кваліфікаційний рівень відповідає всім необхідним критеріям успішної організації й реалізації програм психологічної підтримки, процесу професійного самовизначення та становлення молодих фахівців.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в науковій розробці прикладної, комплексної програми професійної орієнтації з використанням досвіду країн Європи та США, що була б адаптована до сучасних реалій розвитку держави.

Література

1. Бондарчук К.П. Профорієнтація як складова відтворення людського потенціалу в Україні / К.П. Бондарчук // Україна: аспекти праці, 2007. – №7. – С. 26-34.
2. Гаврикова Т.В. Профорієнтаційна робота со старшокласниками в общеобразовательных школах России и США/ Т.В. Гаврикова // Аспирант и соискатель, 2006. – № 2. – С. 102.
3. Гриншпун С.С. Опыт создания государственной службы профориентации во Франции / С.С. Гриншпун // Педагогика, 2004. – №7. – С.85-91.
4. Квітко В.В. Використання сучасних профорієнтаційних технологій: психологічний супровід старшокласників / В.В. Квітко, Н. Зацепіна // Психолог, – К 2010: Шкільний світ, 2010. – №3. – С. 14-20.
5. Кузів М.З. З історії розвитку профорієнтаційної роботи в Німеччині/ М.З. Кузів// Вісник Львівського університету/ Серія педагогічна. – 2008. – Вип 23. – С. 209-215.
6. Кузьмина Е.Е. Профорієнтація: ефективність и качество/ Е.Е. Кузьмина// Вопросы образования в России, 2002. – №3. – С.24-31.
7. Лернер П.С. Профорієнтація школьників как фактор підготовки кадрів для перспективної економіки России/ П.С. Лернер// Школьные технологии. – 2009. – №3. – С.14-22.
8. Мосол Н.О. Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників/ Н.О. Мосол// Проблеми сучасної психології: ЗНУ, 2012. – №1. – С.108-112.
9. Ожерельева И.Г. Теоретическое обоснование методологии оценки профессионального самоопределения субъекта деятельности/ И.Г. Ожерельева, И.В Сыромятников // Инновации в образовании. – 2005. – №1. – С.62-80.
10. Пряжников Н.С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе/ Н.С. Пряжников// Психологическая наука и образование. – 2004. – №4 – С.85-94

11. Пряжникова Е.Ю. К вопросу об истории развития профориентации и профессионального самоопределения/ Е.Ю. Пряжникова// Вопросы образования. – 2006. – №3. – С.224-230.
12. Рубцова Н.Е. Духовный смысл психологического обеспечения профессионального самоопределения/ Н.Е. Рубцова, Т.В. Темиров // Мир психологии. – 2008. – №2. – С. 211–220.
13. Шамсутдинова И.Г., Ларин Д.Ю. Источники профориентационной поддержки учащейся молодежи в США/ И.Г. Шамсутдинова, Д.Ю. Ларин // Педагогика. – 2008. – №1. – С. 103-111.